JAMOALARDA PSIXOLOGIK XIZMATNING TASHKIL ETILISHI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sharopova Firuza Jalolovna
Бухоро вилоят Бухоро халкаро Университет психология йуналиши 1-курс магистранти

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20520174

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamoalarda psixologik xizmatning tashkil etilishi, uning tarkibiy tuzilmasi, vazifalari va o'ziga xos xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Mehnat, ta'lim va ijtimoiy jamoalarda amaliy psixologning roli, faoliyat yo'nalishlari hamda ish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqilgan. O'zbekiston sharoitida psixologik xizmatni rivojlantirishning huquqiy asoslari va amaldagi muammolar muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jamoalarda psixologik xizmat samarali ishlashi uchun tizimli yondashuv, moddiy-texnik baza va mutaxassislar malakasini oshirish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, jamoa psixologiyasi, amaliy psixolog, psixodiagnostika, psixologik maslahat, psixoprofilaktika, ijtimoiy-psixologik muhit.

ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL SERVICE IN COMMUNITIES AND ITS SPECIFIC FEATURES

Abstract. This article provides a scientific analysis of the organization of psychological services in communities, its structural composition, tasks, and specific features. The role of a practical psychologist in labor, educational, and social communities, the directions of their activities, and the factors influencing the effectiveness of their work are examined. The legal basis for the development of psychological services in Uzbekistan and the existing problems in practice are discussed. The results of the study indicate that a systematic approach, material and technical base, and improvement of specialists' qualifications are of decisive importance for the effective functioning of psychological services in communities.

Keywords: psychological service, community psychology, practical psychologist, psychodiagnostics, psychological counseling, psychoprophylaxis, socio-psychological environment.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В КОЛЛЕКТИВАХ И ЕЁ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье проведён научный анализ организации психологической службы в коллективах, её структурного состава, задач и специфических особенностей. Рассмотрена роль практического психолога в трудовых, образовательных и социальных коллективах, направления его деятельности, а также факторы, влияющие на эффективность работы. Обсуждаются правовые основы развития психологической службы в условиях Узбекистана и существующие практические проблемы. Результаты исследования показывают, что для эффективной работы психологической службы в коллективах решающее значение имеют системный подход, материально-техническая база и повышение квалификации специалистов.

Ключевые слова: психологическая служба, психология коллектива, практический психолог, психодиагностика, психологическое консультирование, психопрофилактика, социально-психологическая среда.

Kirish

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar — ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va iqtisodiyot sohalarida — insonning ruhiy salomatligini ta'minlash masalasini birinchi o'ringa olib chiqmoqda. Davlat rahbariyati tomonidan qabul qilingan bir qator

me'yoriy hujjatlar [1] psixologik xizmatni tizimli ravishda rivojlantirishni strategik vazifa sifatida belgilab bergan. Xususan, 2019-yilgi Prezident Farmoni psixologik xizmatni ta'lim muassasalari, mehnat jamoalari va ijtimoiy muassasalarda joriy etishning huquqiy zaminini yaratdi.

Jamoa — bu yagona maqsad va qadriyatlar asosida birlashgan, o'zaro munosabatlar tizimi shakllangan odamlar guruhi [2]. Bunday guruhda shaxslararo munosabatlar, liderlik tuzilmasi, rasmiy va norasmiy aloqalar, psixologik iqlim kabi omillar doimiy ravishda faollik ko'rsatadi. Shu boisdan ham jamoada psixologik xizmatni tashkil etish bir qancha o'ziga xos xususiyatlarni talab qiladi: u shunchaki «talab bo'lsa, yordam berish» tamoyilidan iborat bo'lmay, proaktiv, tizimli va uzluksiz xarakter kasb etishi lozim. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, mehnat unumdorligining pasayishi, xodimlardagi kuyib ketish sindromi (burnout), o'quvchilardagi akademik muammolar va oilalardagi ziddiyatlarning asosida ko'pincha psixologik omillar yotadi [3]. Bularni bartaraf etishda jamoaning psixologik xizmati hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekiston sharoitida esa ushbu xizmatning rivojlanishi hali ham bir qator metodologik va tashkiliy muammolarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotimizning dolzarbligi aynan shu masalani atroflicha o'rganish zaruratidan kelib chiqadi.

Maqolaning maqsadi — jamoalarda psixologik xizmatning tashkil etilish tamoyillarini, tuzilmasini, o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etish, shuningdek, O'zbekiston tajribasidagi muammolar va ularni hal etish yo'llarini belgilashdir.

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi: qiyosiy tahlil, nazariy umumlashtirish, tizimli yondashuv, monografik tahlil va kuzatuv. O'zbekistonning bir nechta hududlaridagi ta'lim muassasalari va mehnat jamoalari misolida (Toshkent shahri, Samarqand va Namangan viloyatlari) sohaviy kuzatuvlar o'tkazildi. Nishonova Z.T.ning amaliy psixologiya bo'yicha tadqiqotlari [4] metodologik asos sifatida qabul qilindi. Nazariy asos sifatida Karimova V.M. va boshqa mahalliy olimlarning asarlari [5] hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining psixologik xizmatga oid me'yoriy hujjatlari [6] tahlil qilindi. Bundan tashqari, Begmatova N.N.ning maktab psixologik xizmati bo'yicha monografiyasi [7] va Xasanov A.X. bilan Musurmonov R.Z.ning psixologik xizmat asoslariga bag'ishlangan qo'llanmasi [8] muhim ma'lumot manbalari bo'ldi. Tadqiqot davomida psixologik xizmatning quyidagi asosiy ko'rsatkichlari o'rganildi: xizmatning tashkiliy tuzilmasi; mutaxassislarning professional kompetentligi; xizmat ko'rsatish usullari va texnikalari; moddiy-texnik ta'minlanganlik; jamoa a'zolarining psixologik xizmatga munosabati va ishonchi.

Jamoalar toifasi bo'yicha tadqiqot ob'ekti uch guruhga ajratildi:

1. Umumta'lim maktablari;
2. Oliy o'quv yurtlari;
3. Ishlab chiqarish
4. Xizmat ko'rsatish sohasidagi mehnat jamoalari.

Har bir guruh uchun psixologik xizmatning o'ziga xos ehtiyojlari alohida ko'rib chiqildi.

Natijalar

O'zbekiston Respublikasida psixologik xizmatni tashkil etishning huquqiy asosini 2019-yil 29-apreldagi Prezident Farmoni va 2018-yil 5-fevraldagi Vazirlar Mahkamasi Qarori [6] tashkil etadi. Ushbu hujjatlar psixolog lavozimini ta'lim muassasalarida majburiy ravishda joriy etishni, xizmat ko'rsatish me'yorlarini belgilashni va mutaxassislarni qayta tayyorlash tizimini yaratishni nazarda tutadi. Amaliyotda bu talablarning qay darajada bajarilishi turli jamoalarda sezilarli farq qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Toshkent shahridagi umumta'lim maktablarining 87 foizida psixolog lavozimi mavjud bo'lib, ularning 63 foizida doimiy xizmat kabineti jihozlangan. Mehnat jamoalarida esa

bu ko'rsatkich ancha past — yirik sanoat korxonalarining atigi 34 foizi va o'rta biznes tashkilotlarining 12 foizida psixologik xizmat rasman tashkil etilgan.

Jamoalarda psixologik xizmat quyidagi tarkibiy bo'g'inlardan iborat bo'ladi:

1. Diagnostik bo'g'in — individual va guruhli diagnostikani amalga oshirish;
2. Maslahat bo'g'ini — individual va guruhli psixologik maslahatlar berish;
3. Profilaktika bo'g'ini — ruhiy og'ishlarning oldi olish tadbirlari;
4. Korreksion-rivojlantiruvchi bo'g'in — muammoli holatlarda qo'llab-quvvatlash va shaxsni rivojlantirish;
5. Psixologik ma'rifat bo'g'ini — jamoa a'zolarining psixologik savodxonligini oshirish.

Ta'lim jamoalarida psixologik xizmat boshqa jamoalardan tubdan farq qiladi, chunki bu yerda xizmatning asosiy ob'ekti o'sib ulg'ayib borayotgan shaxs — o'quvchi yoki talaba hisoblanadi [7]. Maktab psixologining asosiy vazifasi ta'lim jarayonini psixologik jihatdan ta'minlash, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, oila-maktab hamkorligini kuchaytirishdir. Buning uchun psixolog nafaqat o'quvchilar bilan, balki ota-onalar va pedagoglar bilan ham tizimli ishlashi zarur. G'ulomov S.S. ta'kidlaganidek, mehnat jamoalarida ijtimoiy-psixologik iqlim bevosita ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir etadi [9]. Mehnat jamoasida psixolog quyidagi xususiyatlarga e'tibor qaratishi lozim: xodimlar o'rtasidagi shaxslararo ziddiyatlar, liderlik tuzilmasi, professional kuyib ketish, motivatsiyaning pasayishi va kasbiy stress. Bunday jamoalarda psixologik xizmat ko'pincha kadrlar bo'limi bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim muassasalarida psixologik xizmat ham professor-o'qituvchilar, ham talabalar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Talabalar muhitida kuzatiladigan asosiy muammolar: imtihon stressini boshqara olmaslik, akademik muvaffaqiyatsizlik, moslashuv qiyinchiliklari va kasbiy identifikatsiyaning shakllanmaganligi. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, psixologik yordam izlagan talabalarning 71 foizi dastlab psixologga emas, balki do'stlari yoki murabbiylariga murojaat qiladi. Bu holat psixologik xizmatning muassasalar ichida etarlicha taniqli emasligini ko'rsatadi. Lutfullayev M.L. psixologik maslahatchilikning asosiy tamoyillarini shunday ta'riflaydi: ixtiyoriylik, sir saqlash, shaxsga hurmat, zarar yetkazmaslik va professionallik [10]. Jamoada ishlovchi amaliy psixolog bu tamoyillarni qo'llashda o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi: u ham ma'muriyat, ham xodimlar/o'quvchilar bilan ishlaydi, lekin ikkala tomonning ham manfaatlarini himoya qilishi zarur. Bunda maxfiylik tamoyili ayniqsa muhim, зероки psixologga murojaat qilgan shaxs yaqin atrofdagilardan biriga, ya'ni o'z hamkasbiga murojaat qilayotganini his qilishi mumkin. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, jamoalarda ishlayotgan psixologlarning 44 foizi kasbiy yonib ketish (burnout) alomatlarini his qiladi. Buning asosiy sabablari: katta ish yuklamasi, superviziya tizimining yo'qligi, kasbiy hamjamiyatning rivojlanmaganligi va yangi metodlarga bo'lgan talab bilan ularni o'zlashtirish imkoniyati o'rtasidagi tafovut. Shuning uchun psixologik xizmatni tashkil etishda nafaqat xizmat ko'rsatish sifati, balki psixologning o'z kasbiy salomatligi ham nazoratda tutilishi zarur.

Jamoalarda psixologik xizmat ko'rsatishning asosiy usullari quyidagi guruhlarga bo'linadi:

Yo'nalish	Asosiy metodlar	Qo'llanilish sohasi
Psixodiagnostika	Testlar, so'rovnomalar, kuzatuv, suhbat	Barcha jamoalar, ayniqsa ta'lim muassasalari
Psixologik maslahat	Individual, guruhli, oilaviy maslahat sessiyalari	Mehnat va ta'lim jamoalari
Trening va seminarlar	Muloqot ko'nikmalari, stressni boshqarish, jamoaviy	Asosan korporativ va oliy ta'lim muhiti

	ish	
Psixoprofilaktika	Ma'ruzalar, mini-seminarlar, vizual materiallar	Barcha turdagi jamoalar

1-jadval. Jamoalarda psixologik xizmat ko'rsatish metodlari

Muhokama

O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etishda uchrashiladigan asosiy muammolar bir necha guruhga ajratilishi mumkin. Birinchi guruh — me'yoriy-huquqiy muammolar. Yo'ldoshev J.G'. va boshq. ta'kidlaganidek [11], qonuniy hujjatlarda psixologik xizmatning tashkiliy normalari ko'rsatilgan bo'lsa-da, ularning amaliyotga tatbiq etilishi uchun aniq mexanizmlar, standartlar va monitorin tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ikkinchi guruh — kadrlar muammosi. Respublikada sertifikatsiyalangan amaliy psixologlarning soni hali ham jamoalarning talabini to'liq qoplashdan uzoq. Oliy ta'lim muassasalari etarli darajada mutaxassis tayyorlayotgan bo'lsa-da, ularning mehnat bozoridagi samarali joylanishi muammo bo'lib qolmoqda. Buning ustiga, amaldagi psixologlar uchun muntazam superviziya va professional o'sish imkoniyatlari cheklangan. Uchinchi guruh — stereotipik to'siqlar. Jamiyatda «psixologga borish — aqliy kasallik belgisi» degan noto'g'ri tasavvur hali ham keng tarqalgan [2]. Bu holat ayniqsa mehnat jamoalarida yaqqol ko'zga tashlanadi: xodimlar psixologga murojaat qilishdan uyaladilar yoki ma'muriyat salbiy baholaydi deb qo'rqadilar. Ta'lim muassasalarida ham ota-onalar ko'pincha farzandlarining psixologik tashxisdan o'tishiga to'sqinlik qiladilar. To'rtinchi guruh — moddiy-texnik muammolar. Ko'plab muassasalarda psixologik xizmat uchun maxsus kabinetlar, test va metodika to'plamlari, zamonaviy diagnostika vositalari etarli emas. Psixologlar ko'pincha umumiy xonalardan foydalanishga majbur bo'ladilar, bu esa maxfiylik tamoyilini ta'minlashni qiyinlashtiradi.

Xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitni tahlil qilish asosida jamoalarda psixologik xizmatni rivojlantirish uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi. Birinchidan, xizmatni tashkil etishda «to'liq tsikl» modeli qo'llanilishi kerak, ya'ni diagnostika, profilaktika, maslahat va korreksiya jarayonlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda rejalashtirilishi lozim [8]. Bunday integral yondashuv psixologik xizmatning umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ikkinchidan, jamoada psixologik xizmatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ma'muriyat bilan hamkorlikka bog'liq. Psixolog rahbariyat tomonidan «nazorat vositasi» sifatida emas, balki xodimlar/o'quvchilar salomatligi va samaradorligini ta'minlovchi mustaqil mutaxassis sifatida qabul qilinishi zarur. Buning uchun psixologning maqomi va kasbiy mustaqilligi institutsional jihatdan muhofaza qilinishi kerak. Uchinchidan, psixologik xizmatni raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Onlayn maslahat platformalari, anonim murojaat kanallari va raqamli diagnostika vositalari psixologik yordamga bo'lgan to'siqlarni pasaytiradi. Ayniqsa yoshlar jamoalarida raqamli kanallar orqali murojaat yuqori bo'lib, 18—25 yoshli respondentlarning 58 foizi «oflayn to'siq bo'lsa, onlayn murojaat qilardim» deb javob berdi. To'rtinchidan, psixologik xizmatning samaradorligini baholash tizimini joriy etish zarur. Hozirda ko'plab muassasalarda psixologning ishi rasmiy hisobot asosida — o'tkazilgan muloqotlar soni, diagnostikadan o'tgan shaxslar soni va hokazo — baholanadi. Ammo bu ko'rsatkichlar xizmatning haqiqiy sifatini aks ettirmaydi [4]. Samaradorlikni baholashda jamoa muhitining dinamikasi, murojaat qiluvchilarning qoniqish darajasi va profilaktik tadbirlarning natijalari ham hisobga olinishi lozim.

Jamoalardagi psixologik xizmatning strategik maqsadi nafaqat alohida shaxslarga yordam berish, balki butun jamoa ichidagi sog'lom psixologik muhitni shakllantirishdir. Bunday muhit quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: o'zaro ishonch va hurmat; ochiq muloqot madaniyati; ziddiyatlarni konstruktiv hal etish qobiliyati; xato va muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish; har bir a'zoning kasbiy va shaxsiy o'sishiga ko'maklashish. G'ulomov S.S. ijtimoiy-psixologik iqlimni «jamoaning psixologik salomatligi» sifatida ta'riflaydi va uni shakllantirishda rasmiy hamda norasmiy munosabatlar tizimining uyg'unligi muhim rol

o'ynashini ta'kidlaydi [9]. Psixolog ana shu uyg'unlikni ta'minlashga hissa qo'shuvchi professional sifatida ish yuritishi lozim.

Xulosa

Amalga oshirilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda jamoalardagi psixologik xizmatni tashkil etish borasida muhim huquqiy va institutsional zamin yaratilgan [1]. Biroq amaliyot va qonunchilik talablari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun tizimli islohotlar amalga oshirilishi zarur. Jamoalardagi psixologik xizmatning o'ziga xos xususiyatlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: xizmat ob'ektining ko'p qatlamliligi (individual, guruhli va tashkiliy darajalar); psixologning ikki tomonlama vazifalari — ma'muriyat va jamoa a'zolari oldidagi mas'uliyat; maxfiylik tamoyilini jamoaviy muhitda ta'minlashdagi qiyinchiliklar; proaktiv va reaktiv yondashuvlarni muvozanatda ushlab turish zarurati. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar shakllantirildi:

1. Har bir muassasada psixologik xizmat kabineti uchun moddiy-texnik standartlarni ishlab chiqish;
2. Amaliy psixologlar uchun majburiy superviziya tizimini joriy etish;
3. Jamoalarda psixologik savodxonlikni oshirish bo'yicha doimiy ma'rifiy ishlarni amalga oshirish;
4. Psixologik xizmat samaradorligini baholashning ilmiy asoslangan mezonlarini tatbiq etish;
5. Raqamli psixologik yordam platformalarini rivojlantirish va kengaytirish.

Keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalish sifatida turli soha jamoalarida psixologik xizmatning samaradorligini solishtirishli o'rganish, shuningdek psixologlarning kasbiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqurroq tahlil qilish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni «O'zbekiston Respublikasida psixologik xizmatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida». — Toshkent: Adolat, 2019. — 12 b.
2. Karimova V.M. Psixologiya: Darslik. — Toshkent: O'qituvchi, 2002. — 384 b.
3. Maklakov A.G'. Obshchaya psikhologiya. — SPb.: Piter, 2008. — 583 s. [O'zbek psixologlari tomonidan tarjima va tahlil qilingan manba.]
4. Nishonova Z.T. Amaliy psixologiya: O'quv qo'llanma. — Toshkent: O'qituvchi, 2005. — 248 b.
5. Karimova V.M., Akramova F.A. Ijtimoiy psixologiya: Darslik. — Toshkent: O'zbekiston, 2010. — 320 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-fevraldagi 90-son Qarori «Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish to'g'risida». — Toshkent: Qonun, 2018. — 8 b.
7. Begmatova N.N. Maktab psixologik xizmati: Monografiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. — 196 b.
8. Xasanov A.X., Musurmonov R.Z. Psixologik xizmat asoslari: O'quv qo'llanma. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. — 228 b.
9. G'ulomov S.S. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2010. — 267 b.
10. Lutfullayev M.L. Psixologik maslahat nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Yangi nashr, 2017. — 184 b.